

Ivana Čagalj

Uniwersytet Śląski w Katowicach
<https://orcid.org/0000-0002-3016-9144>
ivana.cagalj87@gmail.com

Narodna solidarnost i sloga u djelima fra Rajmunda Rudeža, fra Josipa Vergilija Perića i don Ilije Ujevića

National solidarity and unity in the works of fra Rajmund Rudež, fra Josip Vergilij Perić and don Ilija Ujević

Sažetak

Rad analizira kulturno-književno i političko djelovanje trojice svećenika podrijetlom, djelima i službom vezanih uz prostor Imotske krajine. Analiza odabranih političkih i književnih tekstova nastalih u posljednjim dvama desetljećima 19. stoljeća te na početku 20. stoljeća pokazat će kako je svećenički diskurs pratio razvoj misli hrvatske inteligencije balansirajući između duhovnoga i političkoga slavenskoga jedinstva te vizije samostalne i stvarno ujedinjene Hrvatske. Dok su u političkim djelima svećenici iskazivali jaču buntovnost, njihova književna djela nastavak su pastoralnoga rada, bez veće umjetničke vrijednosti s jasnom didaktičkom porukom. Svrha obiju vrsta tekstova jest nastavak preporoditeljskoga rada, prosvjećivanje zagorskoga dijela Dalmacije te širenje hrvatske misli. Pritom se razlikuju u viđenju rješenja hrvatskog pitanja, političkim afinitetima, stupnju angažiranosti, položaju i funkciji, a zajednički im je rad na unutrašnjoj slozi koja je kod onih više politički angažiranih uključivala pobunu protiv hrvatskih unutrašnjih i vanjskih neprijatelja.

Informacija o artykule / Article Information

Otrzymano (Received): 8.11.2020 • Przyjęto do druku (Accepted): 15.03.2021 • Opublikowano (Published): Czerwiec (June) 2021

Ključne riječi

inteligencija, pluralizam, Imotska krajina, pučka i slavenska solidarnost, svjetovno-nabožna književnost

Abstract

The paper analyzes the cultural, literary, and political activities of three priests related to the area of Imotska Krajina in terms of their by origin, works and service. An analysis of selected political and literary texts written in the last two decades of the 19th century and at the beginning of the 20th century will show how the priests' discourse followed the development of Croatian intelligentsia in terms of balancing between spiritual and political Slavic unity and the vision of an independent and properly united Croatia. While in political works the priests expressed stronger rebellion, their literary works are a continuation of pastoral work, but without greater artistic value with a clear didactic message. The purpose of both types of texts is to continue the revival work, to enlighten the Zagora part of Dalmatia and to spread Croatian thought. They differ in their view of the solution to the Croatian question, political affinities, level of engagement, position and function, while what they have in common is the work on internal harmony, which among those more politically engaged included rebellion against Croatia's internal and external enemies.

Key words

intelligence, pluralism, Imotska Krajina, national and Slavic solidarity, secular-religious literature

Uvod

Pluralizam političkih i književnih ideja hrvatskoga društva u posljednjim dvama desetljećima 19. stoljeća te na početku 20. stoljeća odrazio se i u zagorskom dijelu Dalmacije. Hrvatski povjesničari književnosti obično naglašavaju da se tijekom 19. stoljeća hrvatska književnost razvijala atipično zbog specifične političke, „nedržavne” realnosti zemlje. Hrvatski se narod formalno našao u jednoj državi (Banska Hrvatska pripadala je austrijskom, Dalmacija ugarskom dijelu, a od 1878. Austro-ugarska zaposjela je BiH da bi je anektirala 1908.) te jačaju težnje za ujedinjenjem svih hrvatskih zemalja, koje će se iz političke sfere odraziti na kulturnoj i književnoj, što će se vidjeti u produženom preporoditeljskom radu predstavnika redovničke i malobrojne svjetovne inteligencije. Iako je hrvatska literatura zahvaljujući vodećem protorealistu i tvorcu moderne hrvatske književnosti Augustu Šenoi dobila čitalačku publiku, pa se književnost mogla razvijati kao samostalna grana života te je pokušala dosegnuti suvremenu europsku knjigu u glavnim struja-

ma i pravcima¹, ipak pred kraj stoljeća hrvatska književnost zaostaje za europskim stvaralaštvom i do 40. godina². Usprkos otežanoj periodizaciji te isprepletenosti različitih stilova, zajedničko je tzv. novijoj hrvatskoj književnosti (1830-e–1890-e) naglašeno angažiranje u rješavanju širih društvenih i političkih pitanja. Odgojno-prosvjetiteljska, a ponekad i utilitaristička shvaćanja smisla i funkcije književnosti glavnu formu izražavanja našla su u epskim žanrovima. Na pragu 1890-ih dolazi do korjenitih promjena, izrazit je poetski realizam, koji se očituje u psihološkoj motivaciji i lirskom akcentu³ te se s godinom 1892.⁴ javlja moderna koja će pred književnost staviti nove zahtjeve, ovaj put u vidu autonomije, odnosno oslobađanja književnosti od bilo kakvih pragmatičnih funkcija.

U takvim političkim i književnim prilikama djeluju trojica imotskih svećenika koji nisu ni jedini ni najreprezentativniji predstavnici hrvatske inteligencije, ali su političkim i/ili pastoralnim te književno-kulturnom radom pridonosili razvoju hrvatske misli.

U prvom dijelu rada prikazat će se značaj (ponajprije franjevačkog sloja) inteligencije te širenje različitih ideja vezanih uz rješavanje hrvatskoga državnoga pitanja, pri čemu ćemo se posebno osvrnuti na položaj Dalmacije i obližnje Hercegovine, odnosno njihovo (stvarno) priključivanje ostatku hrvatskih zemalja. Političku heterogenost prati književna, ali samo na području hrvatske kanonske literature. Naime, heterogenost u ovdje analiziranim djelima ne odnosi se na ranije spomenute književne dileme jer svećenička književnost, čak i ona svjetovnog karaktera, poput novela, putopisa, povijesnih epova, rodoljubnih poslanica i pjesama, ostaje uglavnom izvan aktualnih književnih

¹ D. Bogdanović, *Hrvatska književnost poslije Šenoe*, [u:] *Pregled književnosti hrvatske i srpske, knjiga druga*, Zagreb 1918, s. 745–746.

² Usp. M. Šicel, *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 5, *Književnost moderne*, Zagreb 1978, s. 7. i D. Jelčić, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb 1997, s. 176.

³ M. Šicel, *Povijest hrvatske...*, op. cit., s. 8.

⁴ Kao donje granice moderne uzimaju se godine objavljivanja proze koja se temama i stilovima razlikuje od realističke poetike, odnosno godina 1891. kad izlazi „Misao na vječnost” Janka Leskovara te 1892 kad Antun Gustav Matoš objavljuje „Moć savjesti”. Hrvatski povjesničari književnosti istaknut će još nekoliko godina važnih za periodizaciju moderne, tako Dubravko Jelčić naglašava 1895. Naime, u Hrvatskoj su prijelomni politički događaji često bivali prekretnice u književnosti. Politička demonstracija i paljenje mađarske zastave povodom dolaska Franje Josipa I na otvorenje zgrade Hrvatskog zemaljskog kazališta 1895. nije izravno potakla modernistički pokret, ali ga je pospješila (D. Jelčić, *Povijest hrvatske...*, op. cit., s. 172). Nadalje, Miroslav Šicel podsjeća da se manifesti tzv. „mladih” objavljuju uglavnom 1897. i 1898., Milan Marjanović ističe također 1897., a Aleksandar Flaker 1898. godinu, iako potonji piše: „Moderna se književnost počela naime razvijati prije nego što su napisani manifesti i prije nego što su se pojavili časopisi ‚moderne’ kao nosioci programatskih težnji” (A. Flaker, *Književnopovijesni pojmovi u srednjoevropskim i istočnoevropskim književnostima 20. stoljeća*, „Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu” 1976, R. 7, br. 7–8, s. 24, <https://hrcak.srce.hr/235375> [pristup: 13 ožujka 2021]).

strujanja. Stoga su za prikaz heterogenosti odabrana ona književna djela uz političke tekstove na kojima će se u drugom dijelu rada pokazati dominantnim koncept sloge koji se različito shvaćao – od sloge narodnjaka i autonomaša, preko imotske, a zatim i hrvatske sloge i ujedinjenja, do *sloge* južnih Slavena koja će za razmatrano razdoblje kulminirati Hrvatsko-srpskom koalicijom 1906. te posljedičnom državnom zajednicom Hrvata sa Srbima i Slovencima. Ovisno o položaju i stupnju političke angažiranosti, trojica svećenika su u različitim opsezima (od župničke službe don Ilije Ujevića preko šireg djelovanja fra Rajmunda Rudeža na području imotskoga dekanata i Dalmacije do djelovanja hrvatskog zastupnika u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću u Beču fra Josipa Vergilija Perića) i s različitom dozom bunta djelovali u pravcu koji bi se mogao svesti pod moto „Bog i domovina”⁵.

Uloga hrvatske inteligencije krajem 19. i početkom 20. stoljeća

Analizirajući položaj hrvatske inteligencije u razdoblju 1848.–1918., Srećko Džaja zaključit će da je vjerojatno on najsloženiji u čitavoj jugoistočnoj Europi. Navedeno se odnosi i na razdoblje promatrano u ovom radu. Naime, osim dvostruke tuđinske vladavine položaj komplicira dodatno velikosrpska ideologija. Javlja se napetost između Crkve i države (liberalizam, klerikalizam i dr.), što dovodi do duhovne ideološko-političke diferencijacije hrvatske inteligencije⁶.

Ona u Hrvatskoj zastupa dvije različite ideologije o budućnosti svoje nacije: jugoslavizam koji se nadovezuje na ilirizam te velikohrvatstvo koje dominira 1880. i 1890. Prva jugoslavenstvo vidi kao političku, državotvornu i nadnacionalnu/internacionalnu kategoriju. Drugu

⁵ U člancima iz 1884 pod naslovom „Naš program” osnivač Stranke prava i Čiste stranke prava u Dalmaciji don Ivo Prodan, Imoćanin po očevoj strani, razrađuje poznatu Starčevićovu tezu „Bog i Hrvati” u načelo „Najprije Bog, najprije vjera, pa domovina” (M. Diklić, *Don Ivo Prodan: političko djelovanje i parlamentarni rad*, Zadar 2003, s. 23), iz kojega se vidi dvostruki cilj programa – očuvanje vjerskih i nacionalnih osjećaja. Ovo načelo može se primijeniti i na ovdje razmatrane svećenike/intelektualce.

⁶ S. M. Džaja, *Bosna i Hercegovina u austro-ugarskom razdoblju (1878–1918)*, Mostar–Zagreb 2001, s. 26–27.

zagovara Antun Starčević⁷ pod utjecajem ideja Rousseaua⁸. U okviru ovih dvaju načina za rješavanje hrvatskoga pitanja djelovat će ovdje istraživana trojica svećenika.

Specifičan je položaj inteligencije u susjednoj BiH, čije priključenje ostatku hrvatskih zemalja priželjkuju trojica, što se može iščitati iz njihovih govora, pjesama, poslanica, epova i novela. Od 1878. do 1908. na tom području djeluju tri skupine inteligencije koje postaju nositeljima kulture: hrvatska i srpska koje se priklanjaju već postojećim nacionalnim kretanjima sunarodnjaka izvan BiH, te muslimanska koja je morala tek pokrenuti nacionalni proces identifikacije⁹. Još od sredine 19. st. na području BiH zbog nerazvijenosti građanskog sloja nositelji hrvatskog nacionalno-integracijskog procesa su franjevci koji slijede poticaje iz Hrvatske, a od Berlinskoga kongresa 1878. tu ulogu ima i katolička crkvena hijerarhija¹⁰. Srpska inteligencija dolazi u Srbiju iz Habsburške monarhije, podržava jugoslavenski program, prenoseći oduševljenost za srpsku stvar u BiH, dok hrvatska inteligencija ima prigušenije zračenje na BiH. Naime, Hrvati nisu politički ni ideološki kompaktni jer stoje pod vladavinom dvaju centara, Beča i Budimpešte, dijele se prema nacionalnim ideologijama, a prisutna je i podjela na intelektualce i protuintelektualce¹¹. Tek krajem 19. st. i početkom 20. st. hrvatska svjetovna inteligencija osniva prve političke organizacije i uključuje se u oblikovanje hrvatske politike u BiH¹².

⁷ Ante Starčević (Žitnik kraj Gospića, 1823 – Zagreb, 1896) hrvatski je političar, književnik i publicist. Autor je spisa koji predstavljaju osnovu programa Stranke prava koju je, zajedno s Eugenom Kvaternikom i Perom Vrdoljakom, osnovao 1861. Gorljivi je borac za teritorijalnu cjelovitost Hrvatske i pravo na samoodređenje. Odlučno se protivio upravnim i državnim vezama Hrvatske s Austrijom i Mađarskom. Svojim je djelima i političkim radom postavio teorijskopolitičke temelje suvremene hrvatske nacionalne države i zbog toga je još za života bio prozvan Ocem domovine (usp. Starčević, Ante. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57830> [pristup: 13 ožujka 2021]).

⁸ S. M. Džaja, *Bosna i Hercegovina...*, op. cit., s. 29–31. O utjecaju dviju ideologija na dalmatinske franjevce vidjeti: T. Ganza Aras, *Franjevci Dalmatinske Zagore između desnih i lijevih ideologija i djelovanja na prijelazu 19. u 20. stoljeće*, [u:]: *Jubilej Franjevačke provincije presvetog Otkupitelja (1735–1985)*, II dio, Split 1986, br. 18, s. 13–40.

⁹ Identitet koji je otkriven uz potporu okupacijskog režima označen je kao bošnjaštvo (kontinuitet s bosanskim srednjim vijekom, imovinska prava gornjeg sloja) (S. M. Džaja, *Bosna i Hercegovina...*, op. cit., s. 218).

¹⁰ Z. Grijak, *Analiza identitetskih odrednica bosanskih i hercegovačkih Hrvata u austro-ugarskom razdoblju*, [u:]: *Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenoga 2009*, knjiga II, Zagreb 2011, s. 91.

¹¹ S. M. Džaja, *Bosna i Hercegovina...*, op. cit., s. 19–25.

¹² Z. Grijak, *Analiza identitetskih odrednica...*, op. cit., s. 90–91.

Franjevci kao predstavnici prvog sloja inteligencije

Već je spomenuto da do kraja 19. stoljeća poseban sloj inteligencije u Hrvatskoj i BiH, pa tako i na ovdje razmatranom području, čine franjevci. Zajedno s rijetkim svjetovnim svećenicima čine jedini obrazovani sloj u zagorskom dijelu Dalmacije koji njegujući tradiciju pridonosi duhovnoj integraciji sjevera i juga¹³. Bosanskohercegovački franjevci u sličnu su položaju, a kontakt s Hrvatskom vidi se između ostaloga i u činjenici da su išli na studije u Zagreb odakle im je došla ideja o otvaranju čitaonica u Bosni¹⁴ kao i u činjenici da ideje ilirskog pokreta prodiru preko mladih franjevačkih klerika koji su se obrazovali u Slavoniji i Ugarskoj¹⁵. Također, dalmatinski su franjevci odigrali veliku ulogu u duhovnom životu Hercegovine¹⁶ koja tek 1844. dobiva dopuštenje za gradnju samostana na Širokom Brijegu odvojivši se od provincije Bosne srebrne¹⁷.

Franjevci nisu bili samo duhovni vođe naroda, već jako angažirani u kulturno-prosvjetni i književni rad¹⁸ u Imotskom i Hercegovini. Imotski samostan, jedan od najstarijih u sadašnjoj Provinciji presvetog

¹³ J. Grbavac, *Povijest, vjera i kulturna baština u Imoti*, Zagreb 2017, s. 93.

¹⁴ Đ. Šurmin, *Literarni rad od hrvatskoga pokreta do 1850 godine*, [u:] *Povijest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb 1898, s. 183.

¹⁵ Z. Grijak, *Analiza identitetskih odrednica...*, op. cit., s. 91.

¹⁶ Do 16. st. u Hercegovini nije postojao franjevački samostan koji bi mogao biti kulturno žarište u tom graničnom području turske carevine. Do 1718. veći dio Hercegovine pasteurizirali su franjevci iz dalmatinskih samostana Zaostroga, Makarske, Živogošća. Potom i Turci i Mlečani zabranjuju prelazak granice, što će se odraziti negativno na duhovni i kulturni život Hercegovine. Ona dolazi pod samostane u Kreševu i Fojnici koji su joj bili predaleko te su se u svom radu franjevci morali izlagati životnoj opasnosti (I. Alilović, *Tragom hrvatske kulturne baštine u Hercegovini*, Zagreb 1980, s. 7). Nakon odvajanja od bosanskih franjevaca, sljedećih 50 godina glavno sjedište hercegovačkih franjevaca bit će u Širokom Brijegu, a 1894. prebacuje se u novi samostan u Mostaru (B. S. Pandžić, *Hercegovački franjevci: sedam stoljaća s narodom*, Mostar–Zagreb, 2001, s. 139).

¹⁷ I. Alilović, *Tragom hrvatske...*, op. cit., s. 7–9; B. S. Pandžić, *Hercegovački franjevci...*, op. cit., s. 49–52.

¹⁸ Do druge polovice 19. st. franjevci uglavnom dušobriznici, a otvaranjem gimnazije u Sinju dobivaju mogućnost školovanja i redovničke i svjetovne inteligencije (usp. T. Ganza Aras, *Franjevci Dalmatinske Zagore...*, op. cit., s. 14).

otkupitelja u Splitu¹⁹ bio je političko središte narodnih težnja²⁰. Hrvatska inteligencija u BiH mogla se osloniti na utjecaj franjevaca u seljaštvu, te počinje suradnja između franjevaca i hrvatske buržoazije koja je u nastanku²¹. Rad fratara predvođenih mostarskim biskupom fra Paškalom Buconjićem od posebnog je značaja za Hercegovinu²² kojoj nedostaje svjetovne inteligencije, gdje će se stasanje hrvatskog građanstva očitovati tek 1906. osnivanjem prve političke organizacije Hrvata u BiH pod imenom Hrvatska narodna zajednica, dakle gdje zbog nepostojanja političkih stranaka i institucija do prvog desetljeća 20. st. Hrvati svoje nacionalne težnje pokušavaju ostvariti putem kulturnih institucija²³.

Uz kulturne institucije važno je i književno stvaralaštvo franjevaca iako ono nije nastalo iz umjetničkih pobuda niti ima veliku umjetničku vrijednost. Vjersko-bogoslovna i svjetovna djela imala su biti na korist narodu. Starija generacija franjevaca u Hercegovini pokazuje odlike zavičajnoga identitetskoga određenja s utjecajem ilirizma, što se nakon okupacije pretvara u potpuni hrvatski nacionalni diskurs kod novije generacije. To se može vidjeti prema sadržaju franjevačkih listova u Mostaru. „Hercegovački bosiljak” (1883.–1884.) objavljuje ponekad priloge i na ćirilici te one s ilirskom terminologijom, dok „Novi hercegovački bosiljak” (1884.–1885.) počinje objavljivati kulturne i političke priloge hrvatske nacionalne orijentacije. Nadalje, „Glas Hercegovca” (1885.–1896.) profilira se kao čisto pravaško glasilo u Hercegovini, što nastavlja i „Osvit” (1898.–1907.). Dva potonja lista zagovaraju

¹⁹ Vrčić navodi da je je vjerojatno prvo prebivalište fratara bilo na izvoru rijeke Vrljike još u 14. stoljeću, Zlatović tvrdi da je to jedan od najstarijih samostana u bosanskoj vikariji (V. Vrčić, *Zaboravljena baština*, [u:] *Fra Vjekin vijek (Zapisi o prošlosti i životu ljudi Imotske krajine)*, Imotski 2013, s. 69). Samostan se prvi put spominje 1343 godine, prema D. Korać, *Franjevci i njihovi samostani u Humu*, „Croatia Christiana Periodica” 2007, R. 31, br. 60, s. 17–33, <https://hrcak.srce.hr/24304> [pristup: 1 studenoga 2020], s. 26). Imotska župa osnovana je 1717., nakon oslobađanja Imotske krajine od Turaka (V. Vrčić, *Odjeci 250-godišnjeg rada Imotske župe 1717–1967*, Imotski 2018, s. 38). Dozvola za gradnju novog samostana pribavljena je 1738 (V. Vrčić, *Povijest franjevačkog samostana i crkve sv. Frane u Imotskom*, [u:] *Čuvari baštine. Zbornik radova simpozija u prigodi 250. obljetnice prijenosa franjevačkoga samostana u grad Imotski*, ur. M. Babić, B. Pezo, Imotski–Makarska 1989, s. 72).

²⁰ V. Vrčić, *Odjeci 250-godišnjeg...*, op. cit., s. 89.

²¹ M. Gross, *Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878 do 1914*, „Historijski Zbornik” 1966–1967, br. 19–20, s. 25.

²² Popis ustanova koje su franjevci i građani Mostara osnovali vidjeti u (I. Alilović, *Tragom hrvatske kulturne baštine u Hercegovini*, Zagreb 1980, s. 11–14; 41–49).

²³ Usp. Z. Grijak, *Analiza identitetskih odrednica...*, op. cit., s. 117; I. Alilović, *Tragom hrvatske ...*, op. cit., s. 38; A. Nikić, *Kratka povijest Bosne i Hercegovine do 1918*, Mostar 2002, s. 295.

sjedinenje BiH s hrvatskim državama²⁴. Ovaj utjecaj pravaških ideja širi se iz Dalmacije²⁵, te su i hercegovački franjevci sve više prohrvatski orijentirani, što utječe i na osnaživanje hrvatskog identiteta u širim slojevima stanovništva²⁶.

Jačanje pravaške misli kod franjevaca odvija se paralelno s jačanjem pravaštva ne samo na političkom, već i na i književnom polju u Hrvatskoj (potaknuto među ostalim dolaskom na vlast zloglasnoga bana Kuena Hedervarya), gdje su vodeći realistički pisci pravaši (Kovačić, Kumičić, Harambašić, Gjalski, Kranjčević, Osman-Aziz i dr.)²⁷. Pravaške i narodnjačke ideje u daljnjem će tekstu biti oprimjerene iz djela dvojice imotskih frata-ra suvremenika: fra Rajmunda Rudeža i fra Josipa Vergilija Perića.

Fra Rajmund Rudež — Imotska sloga kao kompromis narodnjaka i autonomaša

Fra Rajmund Rudež (Vinjani Donji, 1844. — Imotski, 1893.) najveći je lik 19. st. Imotske krajine²⁸, književnik i političar, dekan Imotskoga dekanata od 1879., preporoditelj, vođa Narodne stranke u Imotskoj krajini, dobar poznavatelj latinskoga i talijanskoga jezika.

Preporoditeljsku djelatnost Rudež obavlja u doba kad se paralelno s gospodarskim i kulturnim razvojem Imotske krajine javlja i svijest o imotskom čovjeku kao Hrvat u pokrajini Dalmaciji²⁹.

²⁴ I. Šarac, *Hercegovina u razdoblju austro-ugarske uprave*, [u:] *Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenoga 2009*, knjiga II, ur. I. Lučić, Zagreb 2011, s. 42–43.

²⁵ Starčevićanske ideje iz Dalmacije prodiru i do Hercegovine između ostaloga preko vjerskoga tiska, pri čemu je veliku ulogu odigrala „Katolička Dalmacija” don Ive Prodana, koja za razliku od pravaških listova iz Hrvatske, nije bila zabranjena (Malbaša, prema M. Gross, *Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini...*, op. cit., s. 14).

²⁶ Prema Vukšiću, hercegovački franjevci su BiH smatrali sastavnim dijelom povijesnoga hrvatskog državnog područja, za razliku od bošnjačkih franjevaca kod kojih postoje dvije struje. Prva je bošnjačka fra Ante Kneževića, a druga jugoslavenska okupljena oko „Glasnika jugoslavenskih franjevaca” (Z. Grijak, *Analiza identitetskih odrednica...*, op. cit., s. 115–116).

²⁷ Jelčić će ustvrditi da, ako su ruski realisti potekli iz Gogoljeve kabanice, hrvatski realizam potekao je iz Starčevićeva tobolca (s aluzijom na njegove feljtone „Tobolac”) (D. Jelčić, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb 1997, s. 144).

²⁸ V. Vrčić, *Život i djelo fra Rajmunda Rudeža (1844–1893)*, [u:] *Kačić: zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja*, ur. H. G. Jurišić, R. (1987–1988 [i.e. 1991]), br. 19–20, s. 200.

²⁹ Rudež se javlja u vrijeme kad je Imotska krajina i dalje izolirana prometno od Dalmacije (1890 tzv. rimskim putem spojena je s Dalmacijom) odnosno od kulturnih središta. Mali je broj školovanih ljudi. (Usp. A. Ujević, *Imotska krajina*, Zagreb 1991, s. 37; 248. Prema njegovim podacima, godine 1798 nepismenost je viša od 99%, a 1807 iznosi oko 97%. Do 1971 nepismenost se spustila na 15,71%.) Taj kraj našao je nositelje narodne misli u župnicima 24. imotskih župa, među kojima se Rudež posebno isticao s fra Paškalom Vujčićem i fra Šimunom Milinovićem mlađim. Vrčić stavlja Rudeža uz bok biskupu fra Paškalu

Istaknuo se kao utemeljitelj ili potpomogatelj dobrotvornih društava i škola, graditelj crkava i župskih kuća te narodni vođa. Njegov najvažniji politički spis je knjižica *Hrvati i talijanaši* koja 1884. izlazi kao podlistak „Narodnog lista”. Bila je zabranjena, a naklada joj uništena tako da je samo sačuvan jedan primjerak uz pretiske. Knjižica opisuje neuspjeli Rudežov pokušaj poziva autonomašima³⁰ i članovima društva Casino „na bratsku izmirbu, slogu i složan rad, koli u javnom, toli u privatnom životu”³¹ s narodnjacima jer „Politična naša nesloga tokom godina doprinosila je nazadak i materijalni i moralni našoj otačbini; uplivala je na obću štetu i materijalnu i moralnu u mjestu i u Krajini”³². Narodnjaci traže da im autonomaši prepuste većinu općinskog vijeća i slanje narodnjačkog zastupnika na pokrajinski sabor jer u cijeloj Dalmaciji opada autonomaška snaga, a ortaci Srbi okrenuli su im leđa. Ističe da Dalmacija, u kojoj žive i autonomaši koji su naposljetku Hrvati, prirodno i povijesno pripada hrvatskoj trojednoj kraljevini „kako historija i postojeći ustav bistro dokazuju” (...) spominjući još i „prava koja jih [narodnjake] idju po Bogu, po prirodi”³³. Predlaže sjedinjenje autonomaškoga društva Casino i narodnjačke Čitaonice u društvo Imotska sloga koje će imati zastavu i narodnjaka i autonomaša uz zabranu iskazivanja političkog iskaza koji se ne bi izricao zajedničke težnje. Autonomaši nakon tri mjeseca odugovlačenja odgovaraju da im je želja „povratiti mir i slogu našoj domovini”³⁴, ali iznose protuargumente pogodbi: ne žele biti potčinjeni Zagrebu ni Hrvatskoj, Dalmacija je bila prije Hrvatske, talijansko pleme nije radilo na štetu slavenskima nikad, Hrvatska mora najprije sama svoja pitanja razriješiti, većina narodnjačkih zastupnika znači jaram, a ne pogodbu. Rudež njihov odgovor razumije kao izdaju, na izborima su se izjašnjavali kao podanici Monarhije, a sad se vidi iredentistički duh. Rudež odustaje od sloge i buntovno odgovara „da narodna stranka istanova pretrgava svako dogovaranje i da prima rat”³⁵.

Motiv sloge javlja se također u epu *Jubilej*, inspiriranom jubilejom ri-godom papine okružnice *Quanta cura* 1865. Pjesnik prolazi kroz dubravu

i nadbiskupu fra Šimunu koji su za razliku od Rudeža imali europsko obrazovanje (prvi se školovao u Mađarskoj i Veneciji, a predavao je na generalnom franjevačkom učilištu u Veneciji; drugi je završio studij u Beču te je kasnije imenovan barskim nadbiskupom) (usp. V. Vrčić, *Život i djelo fra Rajmunda Rudeža (1844-1893)*, op. cit., s. 200).

³⁰ Rudež ističe da u Imotskom kotaru ima tek oko 10 obitelji koji se žele zvati talijanskima bez poznavanja jezika, Srba ima oko 900, a Hrvata oko 28 000 (21).

³¹ R. Rudež, *Hrvati i talijanaši u Imotskoj krajini*, Imotski 1993, s. 3.

³² Ibidem, s. 6.

³³ Ibidem, s. 8.

³⁴ Ibidem, s. 20.

³⁵ Ibidem, s. 21-31.

predvođen vilom Hrvaticom³⁶. Predmet pjesnikova razmatranja i dogovština na putu jest ljudska sudbina, traženje Boga i istine, Božja objava, prirodne kreposti, odnosno kako će sam Rudež napisati, „rat među Crkvom i svijetom”³⁷. Kritika hrvatske nesloge vidi se u stihovima:

Nesloga je baštinstvo Hrvatske,
Al tko brata za svog brata neće,
Tuđeg hoće za svog gospodara!³⁸

Rukopis ovog epa ispisanog u čak 9700 stihova u desetercu pisanom po uzoru na Kačića Miošića³⁹ čuva se u Franjevačkom samostanu u Imotskom. Imotska je krajina ostala zakinuta za tisak jer je provincijalni cenzor tražio izmjene i izostavljanja određenih opisa na 15 mjesta, npr. potencijalni sablažnjivi opis djevojke iz 3. pjevanja⁴⁰. Dodatna vrijednost epa vidi se u odabiru riječi gdje je očit jednak žar i briga za čistoću hrvatskoga jezika kao kod don Ilije Ujevića, kome je posvećeno posljednje poglavlje.

Fra Josip Vergilije (Virgil) Perić — slavenska solidarnost i duhovno jedinstvo

Fra Josip Vergilije (Virgil) Perić (Podbablje Gornje, 1845. — Zadar, 1919.) književnik je, prevoditelj⁴¹, kulturni i prosvjetni radnik i političar. Od 1889. obnaša funkciju zastupnika u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću u Beču. Nasljednik je don Mihovila Pavlinovića, radikalni narodnjak, antikonformist koji, kad su narodnjaci počeli popuštati pritiscima, prelazi pravašima. Naime, 1892., nakon što se iz pragmatičkih razloga u čitankama za hrvatske škole htjelo izostaviti hrvatsko ime, on se suprotstavlja i istupa iz stranke te sudjeluje u osnivanju Hrvatskoga

³⁶ Ovdje se vidi autorovo oslanjanje na hrvatske starije pisce. Motiv dubrave poznat je iz djela hrvatske kanonske književnosti Dubravka Ivana Gundulića, dok se vila Hrvatica javlja u prvom hrvatskom romanu Planine Petra Zoranića. Vila Slovinka javlja se u prvih 7 pjevanja istoimenoga spjeva Jurja Barakovića, koji je nešto kraći od Rudežova djela (9300 stihova).

³⁷ V. Vrčić, *Život i djelo fra Rajmunda Rudeža (1844–1893)*, op. cit., s. 196.

³⁸ R. Rudež prema V. Vrčić, ibidem, s. 94.

³⁹ V. Vrčić, *Život i djelo fra Rajmunda Rudeža (1844–1893)*, op. cit., s. 196.

⁴⁰ Ibidem, s. 180; 196.

⁴¹ Objavio je u Zadru 1909 prijevod Teokritovih idila te pripremio za tisak prijevod Vergilijevih Ekloga (D. Šimundža, *Josip Vergilij Perić — život i djelo*, [u:] *Čuvari baštine. Zbornik radova simpozija u prigodi 250. obljetnice prijenosa franjevačkoga samostana u grad Imotski*, ur. M. Babić, B. Pezo, Imotski 1989, s. 528).

kluba s J. Biankinijem, S. Buzolićem, K. Ljubićem, J. Paštovićem i M. Šarićem⁴². Kad su 1905 u Dalmaciji nastale dvije stranke, Čista stranka prava i Hrvatska pučka napredna stranka, Perić se opredijelio za prve te se u tom razdoblju imotski samostan dosta angažirao u političkim borbama⁴³. Zalagao se za jedinstvo Trojedne kraljevine i rješavanje hrvatskog pitanja u okviru Monarhije, a u daljnjem razvoju samostalne ili u širem okviru konfederalne zajednice⁴⁴.

U promicanju narodnih ideja držao se moralnih načela, kao svećenik i prosvjetni radnik. Zalagao se za prosvjetu čitava puka, a ne elita. Ne samo kao političar, već i kao književnik slijedio je Pavlinovićevu ideju, smatrajući da književnost ima ulogu prosvijetliti puk koji je stjecajem prilika stoljećima bio zapušten⁴⁵. Šimundža ipak tvrdi da zaostaje za Pavlinovićem stilski i sadržajno, te je bliži don Iliji Ujeviću⁴⁶. Obojici im se snaga očituje u jedru, čistom narodnom izrazu.

U *Govoru na carevinskom vijeću* 1891. Perić se zalaže za priključenje Hrvatskoj Dalmaciji koja „bez ikakove sumnje stoji u svezi za Hrvatskom i Slavonijom i po historičnim državnim spisim i po živoj svijesti i osjećaju hrvatskoga naroda”⁴⁷. Kao i Rudež, izražava protivljenje iredentističkim težnjama tražeći uvođenje hrvatskoga jezika u vanjsku i unutrašnju upravu i u srednje škole u Zadru, traži autonomiju jezika i narodnosti pozivajući se u svim svojim prijedlozima na „narodno pravo i pravo historično”⁴⁸. Sloga se kod njega odnosi na slavensku solidarnost te zagovara „bratsko sporazumljenje između svih austrijskih narodnosti” tvrdeći da „Valjalo bi, dakle, da tražimo sve naše snage ujedno okupiti, što će nam jedino moći zajamčiti skladno, slobodno i napredno živovanje jednih uz druge”⁴⁹. U opisu teškog položaja Hrvatske unutar Monarhije zadržava se i na problemima unutarnje uprave (siromašni domobranci, silenju žandarmerije, loše stanje crkava i župskih kuća itd.). Na kraju Dalmaciju označuje kao „pola zaboravljenu i zapuštenu zemlju”⁵⁰.

Promjena u odnosu prema Pešti vidi se u *Govoru u dalmatinskom saboru* „Za što se ne slažem sa riečkom resolucijom” 1905. Ovdje je očit utjecaj pravaša, kojima se, kako je već spomenuto, priklonio nakon 1892.

⁴² D. Šimundža, *Josip Vergilij Perić...*, op. cit., s. 527.

⁴³ V. Vrčić, *Odjeci 250-godišnjeg rada Imotske župe 1717–1967*, Imotski 2018, s. 89.

⁴⁴ D. Šimundža, *Josip Vergilij Perić...*, op. cit., s. 528.

⁴⁵ Usp. J. Ravlić, 1961, *ibidem*, s. 530.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 531.

⁴⁷ J. V. Perić, *Govor zastupnika J. V. Perića pri glavnoj razpravi o proračunu: u sjednici dne 19. lipnja na Carevinskom vijeću u Beču: (po brzopisnom izvješću)*, Zadar 1891, s. 3.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 8–9.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 9.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 16.

U govoru izražava bojazan da će se s Riječkom rezolucijom dogoditi isto što s Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868. koja „jest čisto negacija hrvatskog državnog i historičkog prava, jer njom nije Hrvatskoj kraljevini zajamčena financijalna samostalnost, jer po njoj banska čast spala je na prosto magjarsko „povjerenstvo”⁵¹. Buni se protiv 37-godišnje umjetno stvorene mađarske nadmoći, koja ne dopušta sjedinjenje Hrvatske s Dalmacijom, zapostavljanju hrvatskog u korist mađarskog jezika te ekonomskoj propasti Hrvatske uslijed, među ostalim, sedmogodišnjeg zavlačenja financijske nagodbe s Mađarskom. Navodi kako se nakon rezolucije i ostali slavenski narodi boje mađarizacije. Citira slovenske pravaše koji u praškoj „Politik” pišu:

Koja je buduća težnja Magjara? Da pomagjare Slovake, Rusine, Srbe, Hrvate i Slovence i dobiju u svoju upravu Bosnu i Hercegovinu (...) s čim su Magjari zaslužili simpatije hrvatskog naroda? Jer su im oteli Rieku, i Međumurje, jer danjcima izsisuju državu, jer mu nameću magjarski jezik, jer svukud zanemarijavaju njegove gospodarstvene interese⁵².

Zaključuje mišlju: „Ovi pojavi, gospodo, očit su dokaz, kako riečka resolucija i slavljska solidarnost jesu dva pojma, koja se izključivaju, kako smo s njom sve prije nego li sućut naše slavljske braće u Austriji postigli”⁵³.

Ističe da Mađari nikad neće dopustiti povrat Rijeke i Međimurja, sjedinjenje hrvatskih zemalja, da su „Magjari svim našim jadom dielom rivi, a dielom sukrienci” te završava pučkom izrekom „Tko je moga oca bio, ne može mi biti mio”⁵⁴.

U dodatku govoru nalazi se didaktična „Poruka” u desetercima gdje romantičarski pjeva o slavnoj hrvatskoj povijesti od naseljavanja na Jadranu, poručujući da Hrvati spas mogu naći u narodnoj, slavenskoj slozi:

Do tolike veličine doći
odlučna je pomogla mu volja,
čelik-značaj i narodna sloga
i s prirodom vjekovita borba,
jer postoji u prirodi zakon,
da odoli sili i vremenu,
narod onaj, što se oslonio
na značajne svoje djece slogu⁵⁵.

⁵¹ J. V. Perić, *Za što se ne slažem sa riečkom rezolucijom: govor J. V. Perića izrečen u sjednici dalmatinskog sabora dne 18. Studenoga 1905*, Zadar 1905, s. 12.

⁵² Ibidem, s. 10.

⁵³ Ibidem, s. 12.

⁵⁴ Ibidem, s. 19.

⁵⁵ Isto, bez paginacije.

Sloga kod Perića ne odnosi se samo na rješavanje političkog pitanja, već se on zalaže za jedinstvo na području kulture i prosvjete⁵⁶. U *Govoru prigodom 25. godišnjice „Hrvatskog zstarinarskog društva”* 1912. svraća pozornost na nebrigu i nemogućnost velesila koje su vladale ovim teritorijem da se brinu o spomenicima. Daje primjere drugih europskih manjih naroda poput skandinavskih koji su oteli zaboravu starinarske predmete ističući da „i najmanji narod može (...) u duhu svoje narodne osobnosti, doprinijeti znamenite priloge za opću ljudsku prosvjetu”⁵⁷. Kulturu vidi kao rješenje nesuglasica sa Srbima nazivajući Hrvate i Srbe jednim narodom pod dva imena. Uz kulturno sjedinjenje zagovara i sjedinjenje preko prosvjete koje je moguće nakon oslobađanja od turskog jarma, a u samom starinarskom društvu vidi se to jedinstvo u stvaranju duševne zajednice bez obzira na vjeru i narodnost. O slozi kaže: „bratska sloga jest kategorični imperativ za napredak i opstanak Srba i Hrvata kao narodne i prosvjetne osebine, osobito s toga, što nas sa svih strana moćni i napredni narodi zaokružuju”⁵⁸. Vjeruje da će se otkrivanjem spomenika otkriti narodna umjetnost, duševna zajednica Slavena, posebno južnih⁵⁹.

O duhovnom jedinstvu i vjerskoj snošljivosti piše u svom najvažnijem književnom djelu *Kula od uzdah* 1900. Novela je pisana jednostavno, pučki, čitko i jezično jedro⁶⁰. izražajem podsjećajući na don Iliju Ujevića koji u osvrtu piše da je ovo Perićevo djelo svjedok „da i mi Hrvati imadosmo naših vrljih pera koja proslaviše svoje neumrlo ime i našu hrvatsku knjigu”, pritom se osvrćući na čistoću pučkog hrvatskog jezika koji ne donosi tuđice, za razliku od književnog⁶¹. Uz jezik hvali i realističke tehnike autora: „pače je preč. Perić vjerno snimio pravu pravcatu sliku okrutnosti, gnjeva i nepravde turskog starešinstva nad časnim Krstom (...) Osim što je preč. Perić čisto – bistro shvatio okrutničko tursko srce, da li nam ovo svoje shvaćanje krasno na papir izlijeva”⁶². Iako su prisutni elementi realizma, riječ je o romantičarskoj noveli o pobjedi malog čovjeka pri čemu se ističe i suradnja predstavnika triju vjera u 17. stoljeću na području krajine oko Knina i rijeke Krke. Perić naglašava iskonsko zajedništvo i isto narodno porijeklo muslimanskog življa, bega,

⁵⁶ J. V. Perić, *Govor prof. J. V. Perića, nar. zastupnika, izrečen dne 1. rujna u Kninu prigodom 25-godišnjice, „Hrvatskog starinarskog društva”*, Split 1912, s. 12.

⁵⁷ Ibidem, s. 9.

⁵⁸ Ibidem, s. 10–13.

⁵⁹ Ibidem, s. 19.

⁶⁰ D. Šimundža, *Josip Vergilij Perić...*, op. cit., s. 530.

⁶¹ M. Parlov, *Život i djelo don Ilije Ujevića*, Split 2001, s. 118–119.

⁶² M. Glibota, *Ilija Ujević. Književni izbor*, Imotski 1998, s. 270.

i kršćanskog puka. Uz opis brutalnog odnosa Mehmed bega Ljubunčića i slugu prema franjevcima koji su neprestano morali davati mito kako bi mogli prijeći preko Krke i obavljati svakodnevne dužnosti, a često su stradavali uslijed lažnih optužbi franjevacu begovih sluga – autor hvali odnos begova nasljednika, sina Alije koji pomaže kršćanskoj raji i franjevcima koji su bili narodu „sve i sva”⁶³. Solidarnost kao misao vodilja proteže se paralelno s ljubavnom pričom u koju su uključeni lijepa Stana i Pavao, sin kneza Mandušića; suradnjom franjevca Mihe, pravoslavaca i begova sina Alije dvoje mladih uspijeva ostati skupa. Uz didaktičku poruku o potrebi sloge na kraju novele kršćani se mole Bogu za zdravlje mladoga, pravednoga bega.

Ideju o slavenskoj solidarnosti razvija i u kasnijim djelima, kao što su Pjesme i poslanice iz 1906. pisane pod narodnim, kačićevskim utjecajem. U trima poslanicama don Iliji Ujeviću te Ujevićevim odgovorima vidljivo je da se dvojica Imočana slažu oko pojma sloge. Na Ujevićev poziv: „Sklada! Sklada! – svaka naša gruda / vapi sincem istoga plamena, / jedne krvi, što u žilam teče, / jednog tiela i sudbine jedne”⁶⁴, Perić odgovara u trećoj poslanici: „Nek je samo sloge i pameti / past će sila, past će dušman kleti”⁶⁵. Pojam sloge dostiže vrhunac u destercima *Poslanice slavodobitnim Balkancima* (1913) pod motom „Slogom rastu male stvari, nesloga sve pokvari”. Podsjeća kako su slavenska braća prije pet stoljeća bila pod turskim jarmom, ali „složna braća osvetiše poviest”⁶⁶, te poziva na rad na budućnosti u kojem „mogu ponajbolje pomoć / slav-ska braća što su na domaku”⁶⁷. Poziva iseljenike da se vrate na slavnu djedovinu, gdje će naći „svog po krvi brata”⁶⁸, pod braćom podrazumijevajući južne Slavene: „deder Srbe, rodila te majka, / Bugarine, vesela ti glava, / Crnogorče, diko od junaka” koji trebaju pokazati kako su Slaveni sposobni za državnu zajednicu: „Izbrisaste sa Balkana Tursku / sad brišite svaku razmiricu, / što bi nastat medju vami mogla, / i držite dobro na pameti / da svoj svoga u jamu ne baca”⁶⁹.

⁶³ J. V. Perić, *Kula od uzdah: historički događaj iz prve polovice XVII vieka*, Split–Podbablje 1989, s. 19.

⁶⁴ J. V. Perić, *Pjesme i poslanice: (god. 1894–1906)*, Zadar 1906, s. 31.

⁶⁵ Ibidem, s. 39.

⁶⁶ J. V. Perić, *Poslanica slavodobitnim Balkancima*, Spljet 1913, s. 6.

⁶⁷ Ibidem, s. 9.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Ibidem, s. 10–14.

Don Ilija Ujević — pučka solidarnost

Tijekom Rudežova nadžupnikovanja⁷⁰ uz fra Perića javlja se mirniji glas don Ilije Ujevića (Krivodol, 1858. — Split, 1921.) koji je bio književnik, kritičar i prevoditelj⁷¹. Pisao je pjesme, poslanice, pripovijetke, putopise, književne prikaze, zapisivao je narodne poslovice i zagonetke. Službovao je po imotskim župama koje dr. Mate Ujević⁷² naziva najgorima, najviše krševitima i patrijarhalnima. Primaio je sve važnije tadašnje časopise i bio među najpismenijim ljudima u krajini. Car ga 1916. imenuje kanonikom sustolnog kaptola u Makarskoj. Postaje i župnik savjetnik makarske biskupije 1918.⁷³

U hrvatskoj književnosti njegov rad je minoriziran, što zbog narodnoga imotskoga izričaja, što zbog manjka literarnosti i pobožne retorike, dok Glibota kao glavni razlog vidi razasutost objavljenih djela po časopisima i novinama⁷⁴. Nasuprot tome, Matoš (s kojim započinje hrvatska moderna)⁷⁵ stavlja ga za uzor književnicima koji pišu na narodnom jeziku te kaže da „Ujević opisuje taj puk znajući mu jezik i običaje još bolje od Šimunovića”⁷⁶.

Uz narodni izričaj ljubav prema narodnom duhu i hrvatstvu vidi se u žarkoj Ujevićevoj želji za glagoljanjem. Tako je zbog potpisivanja pisma u obranu glagoljice 1891, naknadno objavljenog u „Narodnom listu” s dodanim prozivanjem biskupa Filipa F. Nakića, pozvan na ispitivanje kod imotskog nadžupnika na poticaj Ordinarijata. Ujević je izjavio da ne želi biti nepokoran Crkvi te da je pismo potpisao isključivo jer je

⁷⁰ Dvije su zgode koje svjedoče o odnosu Rudeža i Ujevića. Prva je Rudežova optužba Ujevića za umaknuće jedne djevojke, a u korist Ilijina brata Marijana, nakon čega se Ujević branio da su optužbe lažne (M. Parlov, *Život i djelo don Ilije Ujevića*, Split 2001, s. 29). S druge strane, Rudež se zauzimao kasnije za poboljšanje Ilijina lošeg financijskog položaja (s. 35).

⁷¹ Vjerojatno pod utjecajem Tresića Pavičića počinje prevoditi Pirandella, što je uopće prvi prijevod tog autora na strani jezik Njegovu prijevodu propovijedi talijanskoga autora Seguira don Mihovil Pavlinović zamjerio je da ima previše pučkih izraza pa je prešao na prevođenje talijanskih pripovijetki (M. Glibota, *Ilija Ujević. Književni izbor*, op. cit., s. 96–98).

⁷² M. Glibota, *Don Ilija Ujević, svećenik i književnik*, „Imotska Krajina” 1998, br. 559.

⁷³ M. Parlov, *Život i djelo don Ilije Ujevića*, op. cit., s. 82.

⁷⁴ M. Glibota, *Don Ilija Ujević...*, op. cit.

⁷⁵ Vjerojatno se s Matošem Ujević nije osobno poznao, ali ga je novčano potpomagao (M. Parlov, *Život i djelo don Ilije Ujevića*, op. cit., s. 122) kao i Tresića Pavičića, a vjerojatno i druge hrvatske književnike (M. Glibota, *Ilija Ujević...*, op. cit., s. 8).

⁷⁶ A. G. Matoš, *Sabrana djela o hrvatskoj književnosti (1898–1909)*. Svezak VI, Zagreb 1973, s. 211–212.

za „obstanak glagoljice”⁷⁷. Dopusštenje „glagoljati kroz dneve svetčane” Ordinarijat će mu udijeliti šest godina kasnije⁷⁸.

Iako za razliku od prethodno spomenutih njegovih zemljaka nije bio politički aktivan, imao je podršku pravaša⁷⁹. Slično kao Perić, zagovara solidarnost živoga puka. Glavni likovi koji su često groteskni ne djeluju kao predstavnici jedne od triju konfesija župa u dalmatinskoj Zagori ili u susjednoj BiH kamo smješta većinu radnje, već kao predstavnici običnoga puka.

Sudbine koje opisuje Ujević zbirci priča *Dokonice* (1906) nisu isključivo sudbine katolika, iako je očit moralno-didaktični ton pripovjedača. Humorom i dovtljivošću glavnih likova oni sebi spašavaju život, ugroženi većinom od turskoga zuluma, ali i od vlastitih članova obitelji. Tu se vidi univerzalnost pouke i teme popa glagoljaša, čime on prelazi provincijalnost, lokalnost koju su mu kritičari ponekad zamjerali.

Tako u priči „Pred kadijom” pokazuje kako mito funkcionira bez obzira na naciju i vjeru, a zajednička tuga katolika i pravoslavca uzrokovana turskim zulumom spaja pripadnike dviju vjera, dok se žal nad zlom sudbinom nevine djevojke bez obzira na to što nije katolkinja osjeti u pripovjedačevu tonu.

Iako *Dokonice* izlaze u službenom razdoblju moderne, one vidno zaostaju za takvim strujanjima, u čemu Antun Radić vidi prednost:

Današnja je umjetnost postala obična i svestranija: ona se – dopustite mi – veliku i preveć zlorabljenu rieč – socijalizuje (...) Don Ilija je umjetnik sa jakim realističnim instinktom. (...) to je isti onaj divni i vječni realizam, koji je našoj narodnoj pjesmi opredielio tako ugledno mjesto u svjetskoj književnosti⁸⁰.

Zaključak

Rad prikazuje kako se politički i književni pluralizam u posljednjim dvama desetljećima 19. stoljeća te na početku 20. stoljeća odrazio u zagorskom dijelu Dalmacije, s naglaskom na prostor Imotske krajine te obližnje Hercegovine. Pritom je naglasak stavljen na djel(ovanj)a trojice svećenika koji se razlikuju u viđenju rješenja hrvatskog pitanja,

⁷⁷ M. Parlov, *Život i djelo...*, op. cit., s. 47.

⁷⁸ Ibidem, s. 62.

⁷⁹ Uz Matoša, podržavali su ga Kumičić, Harambašić, kao i Antun Radić, tadašnji tajnik Matice hrvatske, koja mu je ipak odbijala tiskanje zbirke priča *Dokonice* zbog manjka umjetničke obrade i neoriginalnosti uz pohvale čistom i narodnom jeziku (M. Parlov, *Život i djelo...*, op. cit., s. 101–104).

⁸⁰ A. Radić, prema M. Glibota, *Ilija Ujević. Književni izbor*, op. cit, s. 293.

političkim afinitetima, stupnju angažiranosti, položaju i funkciji, a zajednički im je produženi preporoditeljski rad u svrhu postizanja narodne solidarnosti i sloge. Tako fra Rajmund Rudež uz revno obnašanje nadžupničkih obveza neuspješno pokušava pomiriti imotske autonomne i narodnjake, njegov subrat fra Josip Vergilije Perić naglašava potrebu slavenske solidarnosti i duhovnog jedinstva južnih Slavena preko kulture i prosvjete, dok nešto mlađi pop glagoljaš don Ilija Ujević promiče ideje o vjerskoj snošljivosti i pučkoj solidarnosti. Trojici svećenika zajednička je misao o hrvatskoj slozi i ujedinjenju svih hrvatskih zemalja te poziv na vjernost Bogu i domovini. U tom okviru treba promatrati i njihova, često minorizirana, književna djela.

Literatura

- Alilović I., *Tragom hrvatske kulturne baštine u Hercegovini*, Zagreb 1980.
- Bogdanović D., Hrvatska književnost poslije Šenoe, [u:] *Pregled književnosti hrvatske i srpske*, knjiga druga, Zagreb 1918, s. 745–916.
- Diklić M., *Don Ivo Prodan: političko djelovanje i parlamentarni rad*, Zadar 2003.
- Džaja S. M., *Bosna i Hercegovina u austro-ugarskom razdoblju (1878–1918)*, Mostar–Zagreb 2001.
- Flaker A., *Književnopovijesni pojmovi u srednjoevropskim i istočnoevropskim književnostima 20. stoljeća*, „Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu” 1976, R. 7, br. 7–8, s. 19–37, <https://hrcak.srce.hr/235375> [pristup: 13 ožujka 2021].
- Ganza Aras T., *Franjevci Dalmatinske Zagore između desnih i lijevih ideologija i djelovanja na prijelazu 19. u 20. stoljeće*, [u:] *Jubilej Franjevačke provincije presvetog Otkupitelja (1735–1985)*, II dio, Split 1986, str. 13–40.
- Glibota M., *Ilija Ujević. Književni izbor*, Imotski 1998.
- Glibota M., *Don Ilija Ujević, svećenik i književnik*, „Imotska Krajina”, 1998, br. 559.
- Grbavac J., *Povijest, vjera i kulturna baština u Imoti*, Zagreb 2017.
- Grižak Z., *Analiza identitetskih odrednica bosanskih i hercegovačkih Hrvata u austro-ugarskom razdoblju*, [u:] *Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenoga 2009*, knjiga II, Zagreb 2011, s. 89–131.
- Gross M., *Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878 do 1914*, „Historijski Zbornik” 1966–1967, br. 19–20, s. 9–68.
- Jelčić D., *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb 1997.
- Korać D., *Franjevci i njihovi samostani u Humu*, „Croatica Christiana Periodica” 2007, R. 31, br. 60, s. 17–33, <https://hrcak.srce.hr/24304> [pristup: 1 studenoga 2020].
- Matoš A. G., *Sabrana djela o hrvatskoj književnosti (1898–1909)*. Svezak VI, Zagreb 1973.

- Nikić A., *Kratka povijest Bosne i Hercegovine do 1918*, Mostar 2002.
- Pandžić B. S., *Hercegovački franjevci: sedam stoljaća s narodom*, Mostar–Zagreb, 2001.
- Parlov M., *Život i djelo don Ilije Ujevića*, Split 2001.
- Perić V., *Poslanica slavodobitnim Balkancima*, Spljet 1913.
- Perić fra J.V., *Kula od uzdaha: historički događaj iz prve polovice XVII vieka*, Split–Podbablje 1989.
- Perić fra J. V., *Govor prof. J. V. Perića, nar. zastupnika, izrečen dne 1. rujna u Kninu prigodom 25-godišnjice*, „Hrvatskog starinarskog društva”, Split 1912.
- Perić fra J. V., *Za što se ne slažem sa riečkom resolucijom: govor J. V. Perića izrečen u sjednici dalmatinskog sabora dne 18. Studenoga 1905*, Zadar 1905.
- Perić fra J. V., *Govor zastupnika J. V. Perića pri glavnoj razpravi o proračunu : u sjednici dne 19. lipnja na Carevinskom vieću u Beču: (po brzopisnom izvješću)*, Zadar 1891.
- Perić fra J. V., *Pjesme i poslanice: (god. 1894–1906)*, Zadar 1906.
- Rudež R., *Hrvati i talijanaši u Imotskoj krajini*, Imotski 1993.
- Šarac I., *Hercegovina u razdoblju austro-ugarske uprave*, [u:] *Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenoga 2009*, knjiga II, ur. I. Lučić, Zagreb 2011, s. 11–52.
- Šicel M., *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 5, Zagreb 1978.
- Šimundža D., *Josip Vergilij Perić – život i djelo*, [u:] *Čuvari baštine. Zbornik radova simpozija u prigodi 250. obljetnice prijenosa franjevačkoga samostana u grad Imotski*, ur. M. Babić, B. Pezo, Imotski 1989, s. 521–532.
- Šurmin Đ., *Literarni rad od hrvatskoga pokreta do 1850 godine*, [u:] *Povijest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb 1898, s. 161–188.
- Ujević A., *Imotska krajina*, Imotski 1991.
- Ujević don I., *Dokonice: slike i priče iz Dalmatinskoga zagorja*, Zagreb 1906.
- Vrčić V., *Život i djelo fra Rajmunda Rudeža (1844–1893)*, [u:] *Kačić: zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja*, ur. H.G. Jurišić, R. (1987–1988 [i.e. 1991]), br. 19–20, s. 177–201.
- Vrčić V., *Odjeci 250-godišnjeg rada Imotske župe 1717–1967*, Imotski 2018.
- Vrčić V., *Povijest franjevačkog samostana i crkve sv. Frane u Imotskom*, [u:] *Čuvari baštine. Zbornik radova simpozija u prigodi 250. obljetnice prijenosa franjevačkoga samostana u grad Imotski*, ur. M. Babić, B. Pezo, Imotski–Makarska 1989, s. 65–94.
- Vrčić V., *Zaboravljena baština*, [u:] *Fra Vjekin vijek (Zapisi o prošlosti i životu ljudi Imotske krajine)*, Imotski 2013, s. 69–70.